

Софийски университет „Св. Климент Охридски“  
Международна научна конференция  
на Факултета по славянски филологии – 2017  
„Надмощие и приспособяване“

---

---

ВЪЗРОЖДЕНСКИТЕ ТЕКСТОВЕ С ГРЪЦКО  
ПИСМО КАТО ИЗВОР НА ДАННИ ЗА ИСТОРИЧЕСКАТА  
ДИАЛЕКТОЛОГИЯ

Георги Митринов  
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,  
БАН

THE RENAISSANCE TEXTS WITH THE GREEK GRAPHICS  
AS A SOURCE OF DATA FOR HISTORICAL DIALECTOLOGY

Georgi Mitrinov  
Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin,  
Bulgarian Academy of Sciences

**Abstract.** The publication presents data on the presence of a mutation  $e - i$  in the dialect of Zlatograd as its characteristic, according to data from Renaissance written monuments from the second half of the XIX century. This makes it possible to accept as credible St.N. Shishkov's published materials on the existence of a mutation in written materials from Zlatograd from the end of the 20th and the beginning of the 20th century.

**Key words:** Historical dialectology, Zlatograd dialect, Renaissance, phonetic peculiarities, Renaissance written monuments.

На страниците на сп. „Родопски напредък“ от 1908 г. родоповедът Ст. Н. Шишков публикува материал за говора на Даръдере (дн. Златоград), в който включва данни и за преглас  $\acute{e} > \grave{i}$ , като важна негова особеност (Шишков 1908: 92-96). В уводната част на кратката публикация авторът отбелязва, че в представени преди близо 16 години етнографски материали за Даръдере на страниците на изданията „Родопски старини“ и „Славиеви гори“ не е включил данни за местния говор, поради липса на достатъчно събран материал. Но след като се е сдобил с надеждни сведения от свои приятели и съмишленици, ги предоставя на страниците на списанието. Важно е да се отбележи, че статията е публикувана два пъти, в два отделни броя на списанието от годишнина 1908 (кн. 2, с. 33-38; кн. 4, с. 92-96), като не стават ясни подбудите на родоповеда за това. По-късно езиковедът Л. Милетич включва данните от нея в изследването си, посветено на родопските говори, в частта за говора на Даръдере (Miletic 1912: 71-98).

За отбелязвания в публикацията преглас  $\epsilon > \text{и}$  като важна особеност на говора на Даръдере Ст. Н. Шишков споделя: „Друга особина на тоя говор е замяняне звукът *e*, *ea* –  $\acute{u}$  с *и* в началните срички и в срядисловието в някои думи, но никога не и в краесловието. Тъй напр. чува се *вйчеар* вместо *вѣчерь*, *сйлу* вм. *сѣло...*“ (Шишков 1908: 93). Прегласът се среща в съществителни имена (*Питрѡфски дйнеа*, *вйчеар*, *нйбу*, *прймеани* вм. *прямяни*, *сйлу*, *сйстру*, *сйлеанеа*, *трйва*, *фйреажеа*), включително лични имена (*Пйтру* – звателна форма на женско лично име Петра); прилагателни (*главйна* вм. *главена* ‘сгодена’, *зеалйну*, *кравйн* вм. *кравен* ‘червендалест; освежен, поправен’, *мъал’чйшна* – за мълком налята в съд и занесена вкъщи вода; *прйсну* вм. *прясно*, *чеарвйну*); числителни (*чйтри*); глаголи (*бйгат*, *васйдал*, *извйдеа* вм. *изведе*, *изжйгла* вм. *изгорила*, *испрйла* вм. *изпрела*, *нйма*, *нймам*, *примйтна* вм. *пряметна*, *уд’вйдеа* вм. *отведе*); местоимения (*нйгу* вм. *него*, *нйму* вм. *нему*, *тйбеа* вм. *тебе*), съюзи (*хйм* вм. *хем*). Включени са неправилно и примери с редукция  $e > \text{и}$  в глаголни форми: *пичѣ*, *сидй*, *винчѣава*. За други примери, които са без отбелязано ударение, също може да се предположи, че е налице редукция: *сърмин* вм. *сърмен*, *прис* вм. *праз*.

В приложения илюстративен материал към други посочени особености на говора също се откриват примери с преглас  $\epsilon > \text{и}$ : *ден’*, но *динеа*; *прйнус* вм. *прясно*. Тук могат да се прибавят и отбелязаните в раздел „Форми“ словосъчетания, които според автора в местния говор се изговарят с акцент върху предпоставния предлог: „В Даръдере казват *прйслава*, *прйс муреа*, *бйс душеа...*“ (Шишков 1908: 95).

В труда си „Българска диалектология“ Ст. Стойков вкарва в научно обръщение понятие златоградски говор и дава кратко описание на най-характерните му особености, сред които не споменава преглас  $\epsilon > \text{и}$  (Стойков 1993: 139-140). Явно през 50-те и 60-те години на XX в., когато езиковедът е провеждал теренните си проучвания, фонетичната особеност не е била характерна за говора на Златоград. Това кара някои по-млади негови съвременни изследователи да приемат, че прегласът не е бил характерен за говора и в началото на XX в. В своята публикация „Източни родопски говори“ М. Михайлов се спира на материалите, публикувани от Ст. Н. Шишков в изброените по-горе списания и сборници, като обобщава, че примерите с преглас  $\epsilon > \text{и}$  са изключително от фолклорни материали (Михайлов 2012: 161). Според него „не е коректно в кратките песни, притчи и предания да се търси свидетелство за фонетиката на говора“ (с. 159). В случая авторът има предвид, че примерите с преглас  $\epsilon > \text{и}$  се откриват във фолклорни материали, които местният учител К. Александров изпращал на Ст. Н. Шишков. По тази логика не е коректно въобще да се пише за състоянието на фонетичните системи на всички родопски и тракийски говори извън територията на Княжество, а по-късно Царство България, за които има публикувани данни от този период, тъй като те не са събирани от специалисти езиковеди. Друг е въпросът, че в случая не трябва изследователите да

се занимават с акустичната характеристика на фонема *e* в говора на Даръдере от началото на XX в. Освен това М. Михайлов открива във фолклорните текстове, изпращани от К. Александров, непоследователност при употребата на примери със засвидетелстван преглас  $\epsilon > \grave{u}$  и обобщава, че примерите с преглас са относително малко, а са налице и словоформи в едни и същи позиции със и без засвидетелстван преглас (Михайлов 2012: 162). Тук трябва да се отбележи важноста на фолклорните текстове за проучване историческия развой на отделните говори. Знайно е, че песенните фолклорни текстове са запазили архаични особености на местния говор, които може в по-ново време да са изчезнали. Така например данни за фонетична замяна *ш > с* в говора на с. Петково, Смолянско се откриват във фолклорни материали, записани от родоповеда Христо Попконстантинов през втората половина на XIX в. (Митринов 1988: 103-106). Няма как фонетичната особеност да е отбелязана последователно в песенните текстове, но наличните примери са надеждно свидетелство за съществуването ѝ на определен етап от развитието на местния говор.

М. Михайлов отива и по-далеч в своите разсъждения, като обобщава, че няколко записани примера „не могат да бъдат основание за обявяването на фонетична закономерност“ (с. 169). На друго място, основавайки се на липсата на засвидетелстван преглас  $\epsilon > \grave{u}$  в говора на Златоград, по данни от материалите в БДА, Т. 1, Югоизточна България (БДА 1964), а и от липсата му в исторически материали, какъвто е „Златоградски сборник“, констатира, че: „... формулираната от Стою Шишков и Любомир Милетич фонетична закономерност не е съществувала в говора на Златоград и в другите говори в Източните Родопи във вида и състоянието, което намира и описва Любомир Милетич в павликянските говори“ (Михайлов 2012: 168). В случая не може да става въпрос за „формулирана закономерност“, а за описана характерна особеност на говора на Даръдере, по сведения от втора ръка. От друга страна, не е уместно да се сравнява по количество събраният от Л. Милетич материал за павликянските говори при теренни проучвания с данни от една отделна публикация за говора на Даръдере.

Но за да бъдем сигурни, че преглас  $\epsilon > \grave{u}$  не е съществувал в говора на Даръдере, трябва да са прегледани и проучени основно старите писмени паметници, свързани с историята на градеца. Такъв важен писмен паметник е „Златоградски сборник“, датиран от 1852 г. (Митринов 2000). Според М. Михайлов в него „не са записани примери със замяна на  $\epsilon$  с  $\grave{u}$ ...“ (Михайлов 2012: 168). Все пак да видим дали това е така. В част 3, Притчи Соломонови (с. 66, т. 7), се открива успоредна употреба на глаголна форма за 2 л., ед.ч. *штеш* и на фонетичен вариант *штіш*: От млого думание ни *штеш* ( $\nu\iota$   $\sigma\tau\acute{\epsilon}\varsigma$ ) да пубегниш от / грехат, пак ку сѝ браниш остата сетен / *штіш* ( $\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$ ) да сѝ. Вариант *штіш* се открива и на други места: ...*штіш* ( $\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$ ) да мѝ веселиш сарцесо ми (с. 94, т. 2); ...сѝтне *штіш* ( $\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$ ) да ходиш гол... (с. 96, т. 5); ...и *штіш* ( $\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$ ) да падниш... (с. 98, т. 1); Тогàва *штіш* ( $\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$ ) да речѝш... (с. 98, т. 2); ...и *штіш* ( $\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$ ) да најдиш дәрба... (с. 30, т. 1); ...

*итиши* да сà расбодиш (с. 34, т. 2). Графичен облик *στίς* е отбелязан още на с. 40, т. 4; с. 42, т. 2; с. 64, т. 4, а облик *στής* – на с. 48, т. 1; с. 54, т. 1; с. 60, т. 4; с. 62, т. 2, 3. Фонетичен вариант *итиши* се среща и в първата част на сборника – Писмовник: ...и *итиши* (*στής*) да пишоваш... (с. 8, р. 7); ...и *итиши* (*στής*) да исвèруваш... (с. 34, р. 9); ...òтгòре *итиши* (*στίς*) да пишиш... (с. 46, р. 3). В отделни случаи е налице непоследователност: ...*итиште* (*στίτε*) да мà иштите и *ни иште* (*νι στέτε*) да мà найдите... (ч. 3, с. 22, т. 4).

В текстовете на писмения паметник се откриват и други глаголни форми със засвидетелстван преглас *è > ù*. Глаголна форма *приймам* се среща в трите части на сборника:

– част 1: ...голèма леснина слагам моè да *приймам* (*при́йма*) приàтел-скýту... (с. 46, р. 12);

– част 2, включваща отделни пасажи от части 7, 8, 9 на книга Премъдрост Соломонова на Ветхия завет на Библията: ...нèго *прийма* (*при́йма*)... (с. 6, р. 3);

– част 3, включваща части от книга Притчи Соломонови на Ветхия завет на Библията: Сине да тà нй *прийма* (*при́йма*) мýсление лòшо... (с. 28, т. 1); ...сина си, кòга тук *прийма* (*при́йма*)... (с. 32, т. 1); ...терезиè прàви *прийма* (*прήйма*) тои... (с. 68, т. 3); ...пàк вèрни *прийма* (*прήйма*) тòи... (с. 72, т. 5); ...пàк лòшите *прийма*т (*при́йма*т) лòшо кàта фсè... (с. 80, т. 3).

Но е налице и употреба на глаголна форма *приèмиши* за 2 л., ед.ч.: Сине àку *приèмиши* мòес зàповед... (с. 24, т. 4).

Главно в третата част на сборника се срещат още глаголни форми с преглас *è > ù*: слàва мýдрите *призимат* (*при́зима*)... (с. 36, т. 3); Гòспот воснèсите (фудýлете) *повида* (*ποβίδα*)... (с. 36, т. 3); ...закòнес нймой (*νίμοη*) гу заборèва... (с. 38, т. 1); Бесйµмните нòги *свидат* (*σβήδα*) сèтне... (с. 42, т. 1); Тогàва штиш (*στίς*) да *речйиш* (*ρετζίς*)... (с. 98, т. 2).

Откриват се още: в първата част на сборника глаголна форма *дувидаш*: ...пàк нà голèмите фсè да *дувидаш* (*δουβίδας*) / дýмите сàс мòление (с. 26, р. 10); във втората част – глаголна форма *зймам*: ...неè да дòведа зà да *зймам* (*ζήμα*)... (с. 6, р. 10).

В текстовете е налице изписване на предлог *прис* 'без': ...штà да гý згòдем *прис* (*πρίς*) дýма и да бàде зà личну и йàку... (ч. 1, с. 62, р. 7); ...и штè са омири *прис* (*πρίς*) стрàх от сйчко лòшио... (ч. 3, с. 24, т. 3); Кòйту е òт вàм *прис* (*πρίς*) йµм да дòйде нàх мène... (ч. 3, с. 64, т. 2); ...отштòту хазнè *прис* (*πρίς*) стрàх божè... (ч. 3, с. 80, т. 4). Предлог *прис* със значение 'без' е с разпространение в родопски говори от Маданско, Ардинско, Асеновградско, Златоград; в тракийски говори от Хасковско, Свиленградско, Гюмюрджинско и др. (БЕР 1996). В писмения паметник той е изписан с ударение, което предполага наличието на преглас *è > ù*. Същевременно се открива и спорадична употреба на облик *бес*, което може да се приеме за книжовноезиково влияние, тъй като за местните родопски говори е характерна употребата на облик *бис*: Àку и *бес* (*πες*) сràм сà приказувам сàс писмòсо ми... (ч. 1, с. 46, р. 5).

В единичен случай прегласът е засвидетелстван и в съществително от чужд произход: ...*хйнайтин* (χίναίτιν) чолѣк сас мислениѣту са загѹбе... (ч. 3, с. 92, т. 3). В Родопски речник на Т. Стойчев е отбелязан общородопски облик *хинѣѣтин* със значение 'мързелив, опърничав, но хитър човек или животно' и с разпространение в Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско, Момчилградско, Златоград (Стойчев 1965).

Често в текстовете отрицателна частица *не* е отбелязана в облик *ни*, с ударение, което предполага наличието на преглас  $\acute{e} > \grave{u}$ : ...и страхѣт Гѹсподоф *ни* (vı́) имѣха... (ч. 3, с. 24, т. 1); ...ако *ни* (vı́) стѹрет лѹшу ѹт / махнал мѣ са е санѣт от тѣх и *ни* (vı́) спѣт... (ч. 3, с. 40, т. 1); ...зѣ дѣ тѣ *ни* (vı́) лѣцѣт ѣсворѣте... (ч. 3, с. 40, т. 3); ....сѣ *ни* (vı́) рѣда инак... (ч. 2, с. 2, р. 10). Но в доста примери тя е изписана без ударение, което пък може да се приеме за наличие на характерната за родопските говори редукция  $e > u$  (Стойков 1993: 97). Засвидетелствана е и успоредна употреба на частицата със и без ударение, показваща непосредователност при графичното ѣ оформление, в акцентно отношение: ...акѹ ви *ни* (vı́) сѣм писовал, за мѣлко врѣме, амѣ от сигѣ *ни* (vı́) штѣ стѹина да *ни* (vı́) пѣсовам пѣк галениѣту мѣ *ни* (vı́) ѣ стѹйновѣлу... (ч. 1, с. 44, р. 13-14). Това не дава възможност да се приеме безрезервно, че в случаите е налице преглас  $\acute{e} > \grave{u}$ , а не редукция  $e > u$ .

Макар и не многобройни, примерите показват наличие на преглас  $\acute{e} > \grave{u}$  в текстовете на сборника. Трябва да се отбележи, че изписването на текстове на учебно помагало, каквото се явява „Златоградски сборник“, през Възраждането има своя специфика. Местните възрожденски книжовници колкото и да са се стремели да пишат на разбираем за обикновените хора и за учениците разговорен език, са включвали и книжовноезикови елементи в текстовете. В случая става въпрос за особености на черковнославянския език. Поради това не може да се търси изключително наличието на диалектни особености в тях. Факт е в текстовете на сборника наличието на книжовна лексика: *благословѣа, беззакѹнник, бѣсвернѣкат, бесѹ мен, благоволѣние, благуслувеѣват са, винопѣиц, изѣк мѹдри, мѹдрус, зѣкон ѹтѣоф, повелѣние, слѣткоѹсти, фсѣдѣржѣтел* богу и др.

Относно езиковата ситуация в Дарѣдере в края на 80-те години на XIX в. тогавашният местен учител Яков Змейкович пише в писмо до родоповеда Ст. Н. Шишков, като споделя за дарѣдерските християни: „по ученолюбието ся сравняват с прилепчанѣта в Македонѣя. Знаѹщи да четѣт и да пишат и от двѣта пола възлизѣт на брой ѹколо 80 – 85 на стѹтях, а незнаѹщи ѹколо 15 – 20 %... Говорѣт прѣвѹбытнѣй ся измѣнил у христѣянтѣя, които тврѣдѣ обычат да подражѣват книжнѣя писѣтелскѣ дѹмы, по причина на скиршнѣта гордѹсть, мѣслят за долнѹсть да говорѣт народнѹто мястнѹ нарячѣие и народнѣя пѣсны; народнѣй говор и народнѣя пѣсни ся срящѣт у Бл[ѹгарѹ] – мѹхамѣданѣтѣя – Ахряне-тѣя, и то по сѣлата, зѣчтѹто в градеѣт мнѹгѹто дѹми сѣ истѹрчѣены, като попрядаѣены кам осм[анскѣта] религиѣя и мѹхамѣданство и ѣзѹка мѹ“ (АНГ

1888: 3). Несъмнено стремежът у грамотните даръдерци да изхвърлят от речта си диалектните особености е оказал влияние при оформянето на текстовете на Златоградски сборник. Дори тогава да е бил широко разпространен в местния говор преглас  $\epsilon > \iota$ , няма как фонетичната промяна да е била отразена цялостно и последователно във въпросните текстове.

В края на сборника на отделни листове са изписани части от гръцки текстове с различна датировка (1855, 1867 г.). Откриват се и приписки, представляващи оформени с гръцка графика кратки кирилски текстове на народно-разговорен език. В една от тях е отбелязана множествена форма *дине* ‘дни’ със засвидетелстван преглас  $\epsilon > \iota$ : б: Априлиу 1870 до вилидѐн / остана б *дине* (*динε*) / сѝс здравѝе ду / гудѝна (Митринов 2000: 7, 170).

Важно е да се отбележи, че характерната фонетична особеност е отбелязана и в други писмени документи от втората половина на XIX в. В няколко писма от края на века, изпратени от Никола Петков Даридерцки, живущ в с. Устово, Ахъчелебийско, до негови близки в Даръдере, са налице отделни примери. Писмовните текстове са оформени с гръцка графика, на разговорен български език, като се откриват диалектни особености, наред с книжовноезикови. Преглас  $\epsilon > \iota$  е засвидетелстван в следните примери:

1. В писмо с датировка от 19.12.1898 г.: ...зѝа йѝрина *диту* (*διτύ*) ма пѝташ... (р. 5); ...нѝ *дѝи* (*δβή*) местѝа... (р. 6); ...дѝа нѝма (*νήμα*) пак... (р. 11); ...дѝа *зимѝи* (*ζιμης*) ...ѝ пу *дисѝт* (*δισѝт*) укѝ... (р. 12); ...ѝ пу *дисѝт* (*δισѝт*) парѝ... (р. 13); ...дѝа гу *спумѝнате* (*σπυμѝνατε*)... (р. 16).

2. В писмо с датировка от 04.06.1899 г.: ...ѝ крайну сѝ блѝгударѝх зѝ чѝстат *дѝту* (*δήту*) мѝ пѝше Мѝриѝ... (р. 7); ...ѝзвинѝте ду сѝга *дѝту* (*δήту*) вѝ нѝ (*νί*) утгувѝрих... (р. 8); ...ѝ дѝа замѝним *прѝс* (*πρήс*) Дѝриѝдере... (р. 10); ...ѝ врѝмету нѝ (*νή*) спумагѝше... (р. 11); ...тѝа утлѝжѝхме зѝ *по сѝтне* (*πο σѝтνε*) дѝа вѝдим... (р. 12).

3. В писмо с датировка от 06.09.1899 г.: ...вѝ айвѝвам *чѝ* (*τζή*) вѝ нѝйдах ѝйрѝна... (р. 6); ...трѝста укѝ чѝрна *дѝѝста* (*δβѝста*) мбѝла... (р. 7); ...окѝлу двѝйсе ѝ *нѝт* (*πήт*) укѝ сѝра... (р. 8); ...шеесѝ (*σεεсѝ*) ѝ адѝн дѝен... (р. 9); ...*чѝ* (*τζή*) штѝ *прѝс* (*πρήс*) тѝс сѝдмѝца дѝа сѝа *дѝустрижѝ* (*δустριζѝ*)... (р. 12); ...фѝф пѝсмуту *дѝту* (*δηту*) штѝ мѝ утгувѝрите... (р. 12); ...дѝа мѝ пѝшите *дисѝт* (*δисѝт*) парѝ пѝ долу... (р. 13); ...тѝа мбѝлким (*μπήлκѝм*) гѝ шта умбѝти тѝа *штѝм* (*στήм*) скуца нѝшту... (р. 13-14); ...мѝне (*μήνε*) ѝку питате трѝмбува дѝа ѝѝа *зѝмитѝ* (*ζήмитѝ*)... (р. 15); ...зерѝ ѝткѝк *флѝзѝ* (*φλεζѝ*) ѝарѝна фѝф маза... (р. 16); ...тѝа смѝтайте и *нѝгу* (*νήγυ*) пак... (р. 17); ...*тѝ* (*τή*) мбѝха зѝмбурѝли *дѝвите* (*δβѝте*) пѝсни... (р. 21); ...гѝа мѝ кѝзах *чѝ* (*τζή*) пѝташ та гѝ са *фѝчѝра* (*φτζѝра*) цѝл *дин* (*δѝн*) пѝли... (р. 22); ...тѝам сѝ са утвѝре *пѝтѝ* (*πητή*) клѝс... (р. 24).

Последният пример е включен, въпреки че е налице редукция  $e > \iota$ , според графичното му оформление, но предвид употребата на числително *пит* ‘пет’, може да се приеме, че е допусната непоследователност от страна на писача.

От представения илюстративен материал е видно, че едва ли става въпрос за графични грешки при изписване на ударена гласна *ì*, вместо *è*, в писмовните текстове. В повечето примери тя е отбелязана с буквен знак ита (*ή*), а не с йота (*i*), въпреки че има и изключения: *δβίςτα; πήτ στυτήνι; δβάισε ή πήτ; φτζήρα τζάλ δήν; τή; δβήτε; νήγν, μплήκћμ* и др. Откриват се примери с буквен знак за неударена гласна, но графичното оформление на думата показва наличие на преглас *è > ì*: *δβητε, δην, дисет, δηту, ζιμης, πο σηтνε*. Още повече, че в някои случаи е налице и употреба на графичен вариант с ударение: *δβή, дћту, ζћиτѐ*.

Прегласът е засвидетелстван в средисловие (*дин, дисет, диту, зѝмиши, фчѝра*) и в краесловие (*тѝ, флезѝ, шеесѝ, чѝ*). Открива се при съществителни (*дин*), числителни (*двѝ, дисет, пѝт*), глаголни форми (*дустрижѝ са, зѝмите, нѝма, итѝм*), местоименни форми (*мѝне, нѝгу, ти*), наречия (*дѝту, сѝтне, фчѝра*), съюзи (*чѝ*). Не е прокаран цялостно, като са налице и примери без преглас: *вѝселу, ѝавѝте мѝ; мбѝла, пуздравлѝва та, пунидѝлник; ѝку вѝ трѝмбува; чѝрна* и др. Но се открива и в чуждици: *μплήκћμ бѝлким* 'дано' (Стойчев 1965) < от тур. *belki* 'може би, възможно е' (ТБР 1962).

## Изводи

Цитираните примери от текстовете на „Златоградски сборник“ и от писмовните текстове, писани в края на XIX в., показват, че преглас *è > ì* е бил характерен за говора на Даръдере (дн. Златоград). Но по наличието му само в отделни думи и по непоследователната му употреба, дори в техни форми, е видно, че тогава фонетичната промяна вече не е била общовалидна за говора, що се касае за речта на християните. А е факт, че в речта на родопските българи, изповядващи мюсюлманска религия, са съхранени повече архаични особености на местните говори поради по-консервативния и затворен начин на живот, който водят. Същевременно наличието на примери с преглас *è > ì* в други родопски и тракийски говори свидетелства, че той е бил характерен за тези говори на по-ранен етап в развитието им от края на XIX в. Цитираните материали показват от каква важност е да се проучат историческите данни за отделните говори, за да бъдат изводите, които се правят, цялостни, надеждни и достоверни. Дори фонетичната особеност да е засвидетелствана повече във фолклорни материали, трябва да ѝ се отдаде нужното внимание, защото, както бе отбелязано по-горе, фолклорните текстове са запазили архаични особености на местния говор, които може вече да са изчезнали от разговорната реч на носителите му. Важно е да се проучат и съседните говори, за да се уточни териториалното разпространение на всяко фонетично явление. Така например М. Михайлов въобще не разглежда наличието на преглас *è > ì* в говорите на българските християнски села в Ксантийско Габрово и Еникьой (Бояджиев 1991: 105; Милетич 1989: 140; Шишков 1890: 40-57; Витанова 2005: 203). Данните от по-нови изследвания показват наличие на прегласа в южнородопски

говори от Гюмюрджинско (собств. набл.). От това следва, че като цяло преглас  $\grave{e} > \grave{u}$  е бил характерен за източнородопските български говори на някакъв по-ранен етап от развитието им. За съжаление, липсата на писмени паметници от по-ранни епохи не дава възможност да се изяснят много въпроси, свързани с развоя на местните български говори. Но е факт, че те са запазили много архаични особености.

## Библиография

- АНГ 1888:** *Архив Найден Геров* – НБКМ, БИА, ф. 22, а.е. 739, л. 3.
- БДА 1964:** *Български диалектен атлас*. Т. 1. Югоизточна България. Част първа – карти; Част втора – статии, коментари, показалци. София: Издателство на БАН, 1964.
- БЕР 1996:** *Български етимологичен речник*. Т. 5, падеж – пуска. София: Издателство на БАН, 1996.
- Бояджиев 1991:** Бояджиев, Т. *Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.
- Витанова 2005:** Витанова, М. Архаични черти и иновации в диалекта на преселниците от с. Кръстополе (Еникьой), Ксантийско. – В: *Littera skripta manet. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Василка Радева*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005, 202-212.
- Милетич 1989:** Милетич, Л. *Източнобългарските говори*. София: Издателство на БАН, 1989.
- Митринов 1988:** Митринов, Г. Фонетична промяна  $ш > с$  в говора на с. Петково, Смолянско. – *Език и литература*, 1988, № 3, 103-106.
- Митринов 2000:** Митринов, Г. *Златоградски сборник. Писмен възрожденски паметник от средата на XIX век (1852 г.) и фототипно приложение*. София: Македония прес, 2000.
- Михайлов 2012:** Михайлов, М. *Източни родопски говори. Увод. Фонетика и морфология*. Смолян: Издателство ПУ „Паисий Хилендарски“, 2012, 202-211.
- Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология*. София: Издателство на БАН, 1993.
- Стойчев 1965:** Стойчев, Т. Родопски речник. – *Българска диалектология. Проучвания и материали*. Т. 2, 1965, 119-314.
- ТБР 1962:** *Турско-български речник*. София: Наука и изкуство, 1962.
- Шишков 1890:** Шишков, Ст. Няколко историко-археологически беляжки и материали за българите в Ксантийско. – *Родопски старини*, 1890, № 3.
- Шишков 1892:** Шишков, Ст. Материали из Даръдерско. – *Родопски старини*, 1892, № 4.
- Шишков 1908:** Шишков, Ст. Бележки по говора на Даръдере. – *Родопски напредък*, 1908, № 4, 92-96.
- Miletic 1912:** Miletic, L. *Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache*. Wien, 1912, 71-98.